

Slavka Pavić: umjetničke fotografije urbanog krajolika

Jukić, Tena

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:815572>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Tena Jukić

SLAVKA PAVIĆ: UMJETNIČKE FOTOGRAFIJE URBANOG KRAJOLIKA

Završni rad

Rijeka, rujan 2023.

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Studentica: Tena Jukić
JMBAG: 0269116092

SLAVKA PAVIĆ: UMJETNIČKE FOTOGRAFIJE URBANOG KRAJOLIKA
Završni rad

Prijediplomski sveučilišni studij povijesti umjetnosti i filozofije
Mentorica: dr. sc. Nadežda Elezović

Rijeka, rujan 2023.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam završni rad naslova "**Slavka Pavić: Umjetničke fotografije urbanog krajolika**" izradila samostalno pod mentorstvom dr. sc. Nadežde Elezović.

U radu sam primijenila metodologiju znanstvenoistraživačkog rada i koristila literaturu koja je navedena na kraju završnog rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući navela u završnom radu na uobičajen način citirala sam i povezala s korištenim bibliografskim jedinicama.

Studentica

Potpis

Tena Jukić

Sadržaj

Sažetak

Uvod.....	1
1. SLAVKA PAVIĆ: UMJETNIČKA BIOGRAFIJA 1950. – 1990.....	2
1.1 Početci djelovanja u okviru Fotokluba Zagreb 1950-ih.....	2
1.2 Djelovanje tijekom 1960-ih i 1970-ih.....	6
1.2.1. Ženska sekcije Fotokluba Zagreb 1973. godine.....	8
1.3. Djelovanje od 1990-ih do danas.....	9
2. UMJETNIČKA FOTOGRAFIJA U DRUGOJ POLOVINI PROŠLOG STOLJEĆA.....	10
2.1. Fotografija urbanih krajolika.....	12
2.2. Fotografija urbanih motiva u Hrvatskoj.....	13
3. ODABIR FOTOGRAFIJA URBANOG KRAJOLIKA SLAVKE PAVIĆ I POJAŠNJENJE.....	16
Zaključak.....	20
Literatura.....	22
Popis korištenih fotografija.....	24

Sažetak

Završni rad naslovljen „Slavka Pavić: umjetničke fotografije urbanog krajolika“ donosi prikaz umjetničke biografije Slavke Pavić, jedne od značajnih hrvatskih fotografkinja druge polovine 20.stoljeća. Posebna pozornost postavljena je na umjetnički interes ove značajne hrvatske fotografkinje za bilježenje motiva urbanog krajolika. Motivi urbanog krajolika kontinuirano su prisutni u cjelokupnom opusu Slavke Pavić. Počevši od najranijih, crno-bijelih, analognih fotografija koje datiraju s početka 1950-ih godina, pa sve do digitalnih fotografija u boji na kojima radi gotovo sve do danas.

Kroz kronološki prikaz ključnih izložbi, umjetničkih suradnji, te kroz odabrane primjere fotografija, u završnom radu razmatraju se najznačajnija obilježja fotografija s motiva urbanog krajolika. Na početku se ukazuje na formiranje Slavke Pavić u okviru Fotokluba Zagreb. Posebno poglavlje posvećeno je ženskoj sekciji Fotokluba Zagreb, koju Pavić osniva 1973. godine. Time je ujedno naglašena aktivna participacija Pavić u funkcioniranju i radu ovog kluba koji je bio od vitalnog značaja ne samo za njezin, već i za rad drugih hrvatskih fotografa, time ujedno i za afirmaciju medija fotografije u Hrvatskoj uopće.

U drugom dijelu rada se način fotografskog bilježenja gradskih vizura Slavke Pavić razmatra u kontekstu poslijeratne fotografije u Evropi i Sjedinjenim Američkim Državama, naročito u okviru interesa za urbanu motiviku u drugoj polovini prošlog stoljeća.

U završnom dijelu rada se nekoliko odabranih fotografija iz opusa Slavke Pavić analizira u kontekstu svih ranije navedenih elemenata, u cilju isticanja posebnosti i specifičnosti tretmana teme urbanog krajolika po kojima je ova značajna hrvatska fotografkinja prepoznata u povijesti hrvatske fotografije.

Ključne riječi: Slavka Pavić, fotografija urbanog krajolika, ulična fotografija, subjektivna fotografija, Fotoklub Zagreb

UVOD

Slavka Pavić (r. 1927.), jedna od značajnijih hrvatskih fotografkinja druge polovine 20. stoljeća. U povijesti domaće fotografije prepoznata je po specifičnom pristupu u bilježenju gradskih prizora, s naročitim fokusom na kadrove detalja geometriziranih struktura različitih arhitektonskih zdanja u urbanom krajoliku. Često sa snažno izraženim kontrastima svjetlosti i sjene, sve u cilju kreiranja nove fotografske slike koja je po svojim formalnim načelima bliska konstruktivističkim načelima vizualne umjetnosti, naročito apstraktnom slikarstvu.

Fotografije Slavke Pavić tek su odnedavno u širem fokusu stručne javnosti. Ključan uvid u njezin stvaralački opus danas nam pruža umjetnička monografija naslovljena *Slavka Pavić: subjektivna fotografija*, koju je napisala povjesničarka umjetnosti Branka Hlevnjak. Uvid u recepciju djelovanja za potrebe ovog rada pružili su katalogi izložbi Pavićeve, te predgovori koji uz fotografkinju Mariju Braut potpisuju povjesničarke umjetnosti Sandra Križić Roban i Marija Tonković. Iako se Slavka Pavić danas smatra jednom od značajnijih hrvatskih fotografkinja 20. stoljeća, njezin rad tek je odnedavno u širem fokusu stručne javnosti. U studijama hrvatske fotografije 20. stoljeća Pavić se često veže uz djelovanje svog supruga, fotografa Milana Pavića.

Slavka Pavić se fotografijom započinje baviti na poticaj supruga, fotografa Milana Pavića (1914. – 1986.), nakon ućlanjenja u Fotoklub Zagreb 1951. godine.¹ Interes članova Kluba tada se sve više usmjerava prema urbanoj motivici, a u mediju fotografije razvidno je približavanje modernističkoj estetici slikarskog medija. U to vrijeme u Klubu među ostalima djeluje Tošo Dabac (1907. – 1970.), jedan od najistaknutijih hrvatskih fotografa poslijeratnog razdoblja koji je afirmirao žanr ulične fotografije kod nas, te jedan od vodećih fotografskih uzora Slavke Pavić.

Djelujući u sklopu Fotokluba Zagreb, Pavić svoje fotografije izlaže na brojnim skupnim izložbama te je aktivno angažirana u radu ovog Kluba. Sredinom 1970-ih, u jeku drugog vala feminizma, participira u osnivanju Ženske fotografske sekcije Fotokluba Zagreb.² Pod okriljem sekcije su se sve do 1988. godine redovito održavale izložbe članica, nekih od danas poznatih

¹ S. Pavić, *Slavka Pavić : fotografije*, katalog izložbe, 2. izdanje, Zagreb, Muzej grada Zagreba, 2016, 10.

² Zajedno s tadašnjim predsjednikom i tajnikom Fotokluba Zagreb Vladkom Lozićem.

hrvatskih fotografkinja; poput, Marije Braut, Nade Ditjo, Laure Mizner, Jasenke Odić, Jadranke Pekić, Ivančice Privora, Vlaste Šinka i Zlate Vucelić.³

Tijekom sedam desetljeća duge fotografske karijere, Pavić je sudjelovala na više od 300 skupnih i 20-ak samostalnih izložbi.⁴ Njezine fotografije danas se čuvaju u fondusu Muzeja za umjetnost i obrt, Zbirci hrvatske fotografije pri Fotoklubu Zagreb, te u Muzeju grada Zagreba.⁵

Sve fotografije umjetnice Slavke Pavić u ovom završnom radu vlasništvo su i čuvaju se u zbirci Hrvatske fotografije Fotokluba Zagreb te su korištene su ljubaznošću i uz dozvolu Fotokluba Zagreb.

1. SLAVKA PAVIĆ: UMJETNIČKA BIOGRAFIJA 1950. – 1990.

S obzirom na tretman fotografija s prikazima urbanih motiva, u ovom završnom radu se fotografski opus Pavić razmatra i podijeljen je prema dekadama. U toliko se u prvom dijelu rada, posvećenom umjetničkoj biografiji Slavke Pavić, ukazuje na period formiranja autorice u okviru Fotokluba Zagreb, od početaka 1950-ih pa nadalje. Zatim se ukazuje na vrijeme značajnije afirmacije Slavke Pavić, tijekom 1960-ih te 1970-ih godina, s fokusom interesa za kadriranje detalja arhitektonskih struktura i apstrahiranih geometrijskih formi. Riječ je o nagrađivanima fotografijama koje su naišle na širi odjek javnosti i struke. Konačno, u radu se ukazuje na širu uporabu digitalne fotografije u radu Pavić u periodu od 1990-ih pa do danas.

1.1. Početci djelovanja u okviru Fotokluba Zagreb 1950-ih

Slavka Pavić članicom Fotokluba Zagreb postaje početkom 1950-ih.⁶ Fotoklub Zagreb je naime već od 1930-ih godina bio ključno uporište u afirmaciji medija fotografije u Hrvatskoj.⁷ U vrijeme kada se Pavić priključuje, Klub broji preko 230 članova, a među istaknutijim

³ T. Bertek, „Slavka Pavić: Hodanje i fotografija su lijek“, *VoxFeminae*, <https://voxfeminae.net/strasnezene/slavka-pavic-hodanje-i-fotografija-su-lijek/> (posjećeno 20. kolovoza 2023.).

⁴ B. Hlevnjak, *Slavka Pavić: subjektivna fotografija*, Zagreb, Hrvatski fotosavez, 2015, 135.

⁵ „Slavka Pavić / Podaci o autoru“, *Hrvatska fotozbirka*, <http://hrvatska-fotozbirka.com/hr/autor/49/> (posjećeno 29. svibnja 2023.).

⁶ S. Pavić, *Slavka Pavić : fotografije*, 10.

⁷ Ibid., 11.

članovima tada su bili fotografi Tošo Dabac, Đuro Griesbach i Mladen Grčević.⁸ Riječ je o generaciji fotografa koji su svojom izložbenom djelatnošću, ali i aktivnim radom u programskim aktivnostima, sudjelovali u obnovi ovog Kluba u poslijeratno vrijeme. Brojnim predavanjima te izložbama koje su se u okviru Kluba priređivale, potican je razvoj fotografskog medija te popularizacija fotografije u Hrvatskoj.

Kako je navedeno ranije, u to je poslijeratno vrijeme Fotoklub Zagreb već otprije međunarodno prepoznat Klub. Naime, izražena međunarodna aktivnost Kluba tijekom 1930-ih godina dovela je do njegove internacionalne profilacije posredstvom prepoznatljivosti rada hrvatskih fotografa-amatera. Posebice su zajedničke odlike načina rada tadašnjih članova međunarodno prepoznate kao „Zagrebačka škola fotografije“.⁹ Naime, hrvatska fotografija u okviru Kluba još je od 1930-ih godina bila povezana uz srednjoeuropski kulturni krug te kroz njega s ostatkom svijeta,¹⁰ a mnogi autori tadašnje aktivnosti Kluba smatraju periodom procvata fotografije u Hrvatskoj.¹¹ Daljnji razvoj prekida Drugi svjetski rat.¹² Ranije dosegnuta visoka tehnološka i estetska razina Zagrebačke škole fotografije omogućila je brži period obnove ovih tekovina u poslijeratno vrijeme. Nakon smanjenja političkih tenzija početkom 50-ih godina prošlog stoljeća počinje ponovno povezivanje hrvatske fotografije s ostatkom svijeta.¹³ Valja

⁸ B. Hlevnjak, *Slavka Pavić: subjektivna fotografija*, 12.

⁹ „Zagrebačka škola fotografije“ naziv je za način fotografiranja skupine fotografa-amatera koji su se 1930ih godina pa na dalje okupljali oko Fotokluba Zagreb i istaknuli su se fotografijama socijalne tematike, naročito s fotografijama s prikazima „ljudi, folkloru i naših karakterističnih pejzaža“. Fotoklub Zagreb je, naime, osnovan 1892. godine u okviru Austro-Ugarske Monarhije. Zlatnim razdobljem Kluba smatraju se 1930e godine. U to vrijeme članovi Kluba su aktivno sudjelovali na međunarodnim izložbama u Evropi i svijetu, a ujedno i u osnivanju Međunarodne fotoamaterske unije. O Zagrebačkoj školi fotografije vidi: Lozić, Vladko, „Zagrebačka škola fotografije (1930.– 1950.)“, *Informatica museologica*, vol. 42, br. 1-4, 2011., 168–175. O Fotoklubu Zagreb vidi: „O klubu / Povijest kluba“, *Fotoklub Zagreb*, <https://www.fotoklubzagreb.hr/o-klubu/> (posjećeno 15. kolovoza 2023.).

¹⁰ M. Tonković, „Dominacija umjetničkog htjenja nad fotoaparatom“, u Z. Maković i A. Medić (ur.), *Avangardne tendencije u hrvatskoj umjetnosti*, katalog izložbe, Zagreb, Galerija Klovićevi dvori, 15. 3. – 6. 5. 2007., 2007., 140-141.

¹¹ „O klubu / Povijest kluba“, *Fotoklub Zagreb*, <https://www.fotoklubzagreb.hr/o-klubu/> (posjećeno 15. kolovoza 2023.).

¹² M. Tonković, *Dominacija umjetničkog htjenja nad fotoaparatom*, 160.

¹³ *Ibid.*, 165.

istaknuti program grupe EXAT '51¹⁴ koji potiče umjetničku slobodu i promovira nove umjetničke tendencije koje povezuju fotografiju ovog područja s ostatkom zapadnog svijeta.¹⁵

Naime, tijekom 50-ih, kada se Pavić priključuje zagrebačkom Klubu, te paralelno s „omekšavanjem političke klime“ i mogućnosti odmaka od dominantnog socijalističkog realizma u umjetnosti bivše države, uočena je tendencija jačanja inovativnih pristupa u fotografijama članova Fotokluba kao odraza potrage za vlastitim inovativnim izričajem koja je bila karakteristična za amaterske fotoklubove diljem Europe.¹⁶

Povjesničarka umjetnosti u monografiji posvećenoj fotografskom opusu Slavke Pavić, Branka Hlevnjak, bilježi kako su se u poslijeratno vrijeme u okviru kluba naročito poticale fotografije naglašene „geometrijske čistoće i fotografske forme koja ne dolazi od motiva i njegova značenja, nego, naprotiv, nalazi se u prostorima bez značaja.“¹⁷ Drugim riječima, u mediju fotografije se interes s odabira motiva kao nositelja značenja fotografske slike sada premješta prema govoru forme i estetici formalizma. Naročito prema uplivu tendencija minimalne estetike, koja je prisutna u tradiciji modernog apstraktnog slikarstva prve polovine 20. stoljeća.¹⁸

Tijekom 1950-ih godina u hrvatskoj fotografiji prema estetskim kvalitetama svojih fotografija prepoznat rad fotografa Milana Pavića, supruga Slavke Pavić pod čijim se utjecajem posvećuje bavljenju mediju fotografije.¹⁹ Povjesničarka umjetnosti Marija Tonković pišući o fotografijama Milana Pavića iz tog vremena ukazuje na odmak od narativnosti u njegovom

¹⁴ EXAT '51, skraćeno od Eksperimentalni atelijer, je Zagrebačka umjetnička grupa koja djeluje između 1950. i 1956. godine. Članovi grupe bili su arhitekti Bernardo Bernardi, Vjenceslav Richter, Zdravko Bregovac, Zvonimir Radić, Božidar Rašica, Vladimir Zarahović te slikari i kipari Vladimir Kristl, Ivan Picelj i Aleksandar Srnec. Grupa se zalagala za apstraktnu umjetnost, suvremene komunikacije i sintezu svih disciplina likovnog stvaralaštva. Grupa je zbog prekida prakse socijalističkog realizma uvelike utjecala na širenje umjetničke slobode na području Hrvatske. O grupi EXAT '51 vidi: „EXAT 51“, *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=18740> (posjećeno 6. rujna 2023.).

¹⁵ D. Matičević, „Fotografija u Hrvatskoj od tisuću devetsto pedesete godine do danas“, u D. Matičević, ur., *Hrvatska fotografija od tisuću devetsto pedesete do danas* (Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti, 1997.), 11.

¹⁶ M. Tonković, *Dominacija umjetničkog htjenja nad fotoaparatom*, 160.

¹⁷ B., Hlevnjak, *Slavka Pavić: subjektivna fotografija*, 28.

¹⁸ *Ibid.*, 33.

¹⁹ M. Tonković, 166.

radu. Posebice s naglaskom na interes prema konstruktivnim elementima i grafizmu koji se dovodi u vezu s načelima obnove interesa za geometrijsku apstrakciju i slikarskim praksama modernizma.²⁰ Riječ je o pristupu koji se očituje i u ranim fotografijama Slavke Pavić, primarno u odmaku od narativnosti u bilježenju urbanih motiva, napose u prihvaćanju tendencija estetskog formalizma i načela geometrizacije.²¹

Ono što je minimalizam promicao bile su jednostavne geometrijske forme, redundancija motiva, uz cilj postizanja najveće moguće čistoće, naglasak na dijagonalama, razumijevanje dijela bez određenog iskustva i znanja te vođenje filozofijom manje je više.²² Slavka Pavić pomno pratiti diskusije vođene u Fotoklubu te se u njenim radovima, poput *Hijeroglifi* (1956.), mogu prepoznati ključni momenti čistih jednostavnih formi fotografije.

Fotografija 1. Slavka Pavić, *U prolazu*, 1955., fotografija, 29.9 cm x 39.3 cm, Fotoklub Zagreb (zbirka Hrvatske fotografije).

²⁰ D. Matičević, *Hrvatska fotografija od tisuću devetsto pedesete do danas*, 27.

²¹ „Slavka Pavić: Gledati zajedno“, *Muzej suvremene umjetnosti*, <http://www.msu.hr/dogadanja/slavka-pavic-gledati-zajedno/1038.html> (posjećeno 15. kolovoza 2023.).

²² B. Hlevnjak, 33.

Osim učlanjenja u Fotoklub, 1951. godina bila je ključna u bavljenju medijem fotografije za Slavku Pavić. Naime, po prvi puta se predstavlja javnosti sudjelovanjem na *IX. međunarodnoj izložbi umjetničke fotografije s fotografijom Portret mladića* (1951.).²³ Iste godine nastaju fotografije *Dvorišni prozor* (1951.) i *U prolazu* (1951.) u kojima prema izravnim prikazima društvene zbilje u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata Branka Hlevnjak prepoznaje utjecaj talijanskog neorealizma.²⁴ Obje fotografije postale su značajne prema simboličnom prikazu toga vremena te su izlagane su na *VI. jubilarnoj izložbi jugoslavenske fotografije 1946.-1956* u Beogradu, dok su s putujućom izložbom obišle i druge gradove poput Sarajeva, Skopja, Varaždina i drugih.²⁵ Nadalje, godine 1956. Slavka Pavić dobitnica je tri nagrade za svoj rad. Prvu nagradu publike osvojila je za svoju fotografiju *Zavratnica* (1956.), prethodno izloženu u sklopu skupne izložbe *Ljepote planina* održane 1956. godine u Galeriji Likum u Zagrebu.²⁶ Iste godine snima jednu od svojih najpoznatijih fotografija *Kompozicija* (1956.) za koju dobiva brončanu nagradu 1958. godine u Varaždinu na *VIII. republičkoj izložbi fotografije*.²⁷

Spomenutu fotografiju snimila je u tri verzije: sa ženom u prolazu, muškarcem u prolazi i s motivom ljestava naslonjenima uza zid arhitekture. Potonja je ujedno i jedna od najpoznatijih verzija.²⁸ Sve tri kompozicije odaju zanimanje Slavke Pavić za kompozicijsko kadriranje fotografija svođenjem kompozicije na geometrizirane forme i detalje koje pokazuju arhitektonske strukture naglašene ritmičnosti koja je dodatno akcentirana igrom svjetla i sjene.

1.2. Djelovanje tijekom 1960-ih i 1970-ih

Tijekom 1960-ih Slavka Pavić ne napušta ranije uspostavljene interese k urbanim motivima, niti načine njihovog bilježenja. Drugim riječima, nastavlja se baviti temom urbanih krajolika pri čemu se ujedno usmjerava i na „živu etnografsku sliku zemlje“²⁹ s prizorima kadriranja svakodnevice ljudi u arhitektonskom i kulturološkom okruženju. Ključni događaj u

²³ Ibid., 16.

²⁴ Ibid., 19.

²⁵ Ibid., 20.

²⁶ S. Pavić, *Slavka Pavić : fotografije*, 11.

²⁷ B. Hlevnjak, 30.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid, 20.

profesionalnoj biografiji zbio se početkom 1960-ih. Na *IV. međunarodnoj izložbi fotografske umjetnosti* u Beogradu 1963. godine izlaže fotografiju *U prolazu* (1951.). Na spomenutoj izložbi bila je izložena kolekcija fotografija svjetski poznate fotoagencije Magnum,³⁰ pa je izlaganje u društvu međunarodno priznatih fotografa Pavić donijelo priznanje i potvrdu statusa u svijetu fotografije druge polovice 20. stoljeća.

U radovima nastalim tijekom 1970-ih godina uočava se sve prisutnija ekološka svijest spram posljedica industrijske proizvodnje te se fokus svog fotografskog interesa usmjerava prema bilježenju zapuštenih uličnih prostora zasutim smećem.³¹ U kontekstu tada aktualne rasprave o postojanju objektivnosti u mediju fotografije, povjesničar umjetnosti Ješa Denegri ustvrdio je da je fotografija objektivna u pogledu medija kojem stvara. Odnosno prema mogućnostima preslikavanja fizičke realnosti. Međutim, smatra da je fotografija subjektivna s obzirom na ideju koju prenosi.³² Koncept pak počiva i ovisi o senzibilitetu umjetnika koji ga osmišljava, pa objektivnost i subjektivnost fotografije ovisi o odabiru pristupa u radu umjetnika.³³ S tim u vezi fotografije Slavke Pavić iz 70-ih mogu se promatrati dvojako, u kontekstu dokumentarnosti te subjektivnosti u odabiru ekološke teme. Primjerice, u fotografiji sugestivno naslovljenoj *Ekologija* (1975.) prikazano je razasuto smeće po ulici grada.³⁴ Također, iako se tijekom 1970-ih sve više upotrebljavaju fotografije u boji, Slavka Pavić ostaje vjerna crno-bijeloj fotografiji u namjeri koncentracije na bitnost. O čemu svjedoči njezina izjava: „u fotografiji u boji uvijek mi je previše toga.“³⁵

Fokusom na crno-bijelu fotografiju nastoji postići mirnoću, sklad i ritmičnost, koji su još od samih početaka rada bitna odlika njezinih fotografija. Nadalje, po uzoru na američkog fotografa i slikara Man Raya, Slavka preispituje mogućnosti negativa fotografije prilikom korištenja tehnike fotograma. Naime, tehnikom fotograma³⁶ se objekti bilježe izravno preko fotopapira i

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid., 44.

³² Ibid., 44.

³³ Ibid., 48.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid., 66.

³⁶ Fotografska tehnika izrade slike u kojoj se ne koristi fotoaparat ili negativ već se slika izrađuje izravnim stavljanjem predmeta između papira ili filma osjetljivog na svjetlost i izvora svjetla. O tehnici fotograma vidi:

bez upotrebe fotoaparata. Pavić tehnikom eksperimentira tako da fotografije laboratorijski doraduje, nižući negative jedne preko drugih kako bi kreirala nova kompozicijska rješenja fotografske slike. Tim postupkom izvela je fotografiju *Eksperiment* (1975.),³⁷ te *Ogledalo* (1977.) i *Odlazak* (1986.). Potonje su bile izložene u okviru izložbi u organizaciji Hrvatskog fotosaveza.³⁸

U obje navedene fotografije razvidno je bavljenje pitanja uslojavanja značenja na fotografijama. Naime, umjesto portreta ili autoportreta na fotografiji *Ogledalo* se zrcali odraz prazne sobe, dok kod *Odlaska* motiv koji je prvi u planu zapravo nije onaj koji vrši radnju već se on nalazi u pozadini.³⁹ Pojava iluzionizma u mediju fotografije koji otkriva tijekom eksperimenata iz 70-ih bit će prisutna i u kasnijem radu autorice.

1.2.1. Ženska sekcije Fotokluba Zagreb 1973. godine

Drugi val feminizma u razdoblju od 1950-ih pa do sredine 1980-ih obilježen je propitkivanjem rodni nejednakosti i rodni uloga u društvu, a naročito je potaknut pisanjem francuske spisateljice, filozofkinje egzistencijalizma i feministkinje Simone de Beauvoir i njene tvrdnje „kako se ženom ne rađa nego postaje“.⁴⁰ Ovo stajalište je bitno utjecalo na uvođenje razlike između biološkog spola i roda kao društvene konstrukcije.⁴¹ Borba za jednakost odrazila se i na područje vizualne umjetnosti i kulture. Primjerice, 1973. godine se u Los Angelesu otvara Ženska zgrada u jeci feminističkog pokreta SAD-a.⁴² Zgrada je inspirirana istoimenom građevinom američke arhitektice Sophie Hayden koja je bila napravljena za svjetsku izložbu u Chicagu 1893. godine.⁴³ Ženska zgrada služila je za promicanje, sponzoriranje i uključivanje

„Photogram / photographic print“, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/technology/photogram-photographic-print> (posjećeno 5. rujna 2023.).

³⁷ B. Hlevnjak, 50.

³⁸ Ibid., 56.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ „Feminizam / Drugi val: od 1950-ih do sredine 1980-ih“, *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19203> (posjećeno 29. svibnja 2023.).

⁴¹ Ibid.

⁴² „A Brief History“, *The Woman's Building*, <https://thewomansbuilding.org/history.html> (posjećeno 5. rujna 2023.)

⁴³ Ibid.

žena u razne umjetničke aktivnosti.⁴⁴ Te iste 1973. godine i u jeku drugog feminističkog vala Slavka Pavić bila je jedna od osnivačica Ženske fotografske sekcije, pokrenute unutar Fotokluba Zagreb.⁴⁵ U okviru Ženske fotografske sekcije redovito su se u periodu od 1973. do 1988. održavale izložbe članica Kluba. Primjerice, pod nazivom *Žene snimaju* prigodom 8. ožujka⁴⁶ kojeg Ujedinjeni narodi 1975. godine službeno prihvaćaju kao Međunarodni dan žena.⁴⁷ Izložbe ove sekcije nisu bile tematski fokusirane, fotografkinje su izlagale svoju tadašnju recentnu produkciju različitih žanrova, poput portretne, pejzažne fotografije ili snimaka djece te urbanih motiva.⁴⁸ Jedina tematska izložba održala se 1979. godine pod nazivom *Ono što volim i ono što ne volim u Zagrebu*.⁴⁹ Pojedine fotografije navedene izložbe davale su kritiku ekološke situacije grada s prikazom smeća i zapuštenosti određenih dijelova grada što je bilo karakteristično u okviru 1970-ih godina kada je ekološka tematika počela biti prisutna.⁵⁰

Iako Slavka Pavić tvrdi da su prije osnivanja Ženske sekcije „...fotografkinje bile ravnopravni članovi kluba, i morale smo se boriti zajedno sa svima ostalima za status...“⁵¹, Sandra Križić Roban, hrvatska povjesničarka i teoretičarka umjetnosti posvećena povijesti hrvatske fotografije, ukazuje kako ne možemo ne primijetiti da sekcija nije uvelike pomogla etabliranju fotografkinja kao što su Marija Braut, Erika Šmider, Ivanka Miletić i druge u svijet umjetnosti, a koje možda svoja dijela ne bi mogle prikazati široj javnosti, bar ne u većoj zainteresiranosti, da nije bilo Ženske fotografske sekcije.⁵²

1.3. Djelovanje od 1990-ih do danas

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ S. Pavić, 12.

⁴⁶ B. Hlevnjak, 38.

⁴⁷ „International Women’s Day / holiday“, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/International-Womens-Day> (posjećeno 29. svibnja 2023.)

⁴⁸ S. Križić Roban, *Vidjeti drugačije? Žene i fotografija u Hrvatskoj između 1950-ih i 1970-ih*, katalog izložbe, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, 2021., 13.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ S. Pavić, 12.

⁵² Ibid., 13.

Slavka Pavić se tijekom 90-ih godina polako okreće fotografiji u boji te je još uvijek riječ o analognoj fotografiji, a pristup se može uočiti u fotografiji *Zagreb 1992-2b* (1992.). Digitalnoj fotografiji posvećuje se od 2006. godine, pri čemu se njezin pristup odabiru motiva mijenja s obzirom na tehničke mogućnosti pogrešaka i popravaka koje nudi digitalna fotografija.⁵³ Usprkos povremenim eksperimentiranjima, Pavić se pretežito nastavlja baviti crno-bijelom fotografijom. Prema vlastitim riječima, iz razloga „njenog umirujućeg djelovanja“.⁵⁴ Od 1990-ih pa sve do danas Pavić izlaže na mnogobrojnim samostalnim i skupnim izložbama, a dobitnica je fotografske nagrade Tošo Dabac⁵⁵ za životno djelo.⁵⁶ Muzej za umjetnost i obrt Slavku Pavić nominira kao jednog od kandidata za Nagradu Grada Zagreba koju naposljetku i dobiva u lipnju 2023. godine.⁵⁷

2. UMJETNIČKA FOTOGRAFIJA U DRUGOJ POLOVINI PROŠLOG STOLJEĆA

Posljedično s procesima urbane i ekonomske rekonstrukcije u Europi nakon Drugog svjetskog rata, te naročito nakon velikog odljeva europskih umjetnika, središte razvoja suvremene umjetničke scene, a time i medija fotografije, postaju Sjedinjene Američke Države koje netaknute ratom doživljavaju ekonomski procvat.⁵⁸ U ovom razdoblju fotografi teže u prikazivanju svoje osobne vizije.⁵⁹ Poslijeratne fotografske tendencije u SAD-u mogu se podijeliti na nekoliko glavnih tematika među kojima je najvažnija apstraktna i socijalna

⁵³ B. Hlevnjak, 66.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Nagradu Tošo Dabac ustanovio je Fotoklub Zagreb 1975. godine kao spomen na hrvatskog fotografa Tošu Dabca. Nagrada se kontinuirano dodjeljuje svake godine kao priznanje za postignuća u fotografskoj umjetnosti te promicanja fotografije u Hrvatskoj. O nagradi Tošo Dabac vidi: „O klubu / Nagrada Tošo Dabac“, *Fotoklub Zagreb*, <https://www.fotoklubzagreb.hr/o-klubu/> (posjećeno 5. rujna 2023.).

⁵⁶ „Slavka Pavić / Podaci o autoru“, *Hrvatska fotozbirka*, <http://hrvatska-fotozbirka.com/hr/autor/49/> (posjećeno 29. svibnja 2023.).

⁵⁷ „Slavka Pavić dobitnica je Nagrade Grada Zagreba“, Muzej za umjetnost i obrt, <https://www.muio.hr/blog/2023/05/31/slavka-pavic-dobitnica-je-nagrade-grada-zagreba/> (posjećeno 30. lipnja 2023.).

⁵⁸ N. Rosenblum, *A World History of Photography*, 3. izdanje, New York, Abbeville Publishing, 1997., 517.

⁵⁹ W. S. Johnson, M. Rice. i C. Williams, *A History of Photography. From 1839 to the present*, Köln, Taschen, 2005, 654.

tematika.⁶⁰ Određeni fotografi zasićeni političkim konformizmom i konzumerizmom okreću se apstrakciji u svojim fotografskim prikazima.⁶¹ Inspirirani apstraktnim ekspresionizmom, psihoanalizom, istočnom filozofijom i fotografskim eksperimentima koje donose europski imigranti, američki fotografi počinju prikazivati subjektivne doživljaje svijeta te se odvajaju od objektivnosti.⁶² Neki od glavnih predstavnika fotografske apstrakcije u SAD-u su Harry Callahan i Aaron Siskind.⁶³ Oni su bili povezani s Institutom dizajna u Chicagu koji je bio poznat po eksperimentiranju s fotografijom što se može povezati s Bauhauskim korijenima same institucije.⁶⁴ S druge strane socijalna tematika je također bila zastupljena u poslijeratnoj Americi.⁶⁵ Fotografi sve češće počinju fotografirati ljude na ulicama velikih gradova kako bi prikazali stvarnost američkog društva i pružili kritiku društva.⁶⁶ Jedan od glavnih predstavnika je fotograf William Klein koji sa svojim ne apologetskim stilom fotografira ulice New Yorka.⁶⁷ Američki fotograf i umjetnik Lee Friedlander je 1960-e godine obilježio ovim načinom fotografiranja.⁶⁸

Hrvatska nakon Drugog svjetskog rata u sastavu je komunističke Jugoslavije gdje politički režim obuhvaća sve sfere života pa i umjetnost.⁶⁹ Nesvrstanost Jugoslavije omogućila je slabljenje dominacije programa socijalističkog realizma nakon 50-ih godina.⁷⁰ Naime, neposredno nakon rata medij fotografije velikim dijelom je u službi propagiranja ideologije i radničkog pokreta, ali se vrlo brzo dešava zaokret prodorom ideje zapadne vizualne umjetnosti.⁷¹ Smjer Nove objektivnosti koji se razvio u njemačkom slikarstvu 1920-ih

⁶⁰ „History of photography / Photography c. 1945 to the 21st century“, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/technology/photography/Photography-c-1945-to-the-21st-century> (posjećeno 17. kolovoza 2023.).

⁶¹ N. Rosenblum, *A World History of Photography*, 518.

⁶² Ibid.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ W. S. Johnson, Rice i Williams, *A History of Photography. From 1839 to the present*, 654.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Ibid., 656.

⁶⁸ Ibid., 658.

⁶⁹ S. Križić Roban, *Na drugi pogled: Pozicije suvremene hrvatske fotografije*, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, 2010, 14.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Ibid.

godina,⁷² a koji se odrazio i na smjer fotografije, postaje popularan kod pojedinih hrvatskih fotografa poslijeratnog razdoblja s ciljem prikazivanja objektivne, nepromijenjene stvarnosti.⁷³

Fotografija Nove objektivnosti težila je prikazivanju novonastale društvene situacije u Hrvatskoj s dolaskom komunističke partije na vlast.⁷⁴ Tijekom 1950-ih fotografi se polako odmiču od ranijeg stila Nove objektivnosti te teže ka individualnom pristupu.⁷⁵

2.1. Fotografija urbanih krajolika

Među najutjecajnijim fotografima žanra ulične fotografije svakako je francuski fotograf Henri Cartier-Bresson. Bresson je žanrom ulične fotografije popularizirao bilježenje urbane svakodnevice,⁷⁶ a putujući svijetom ostavit će svoj utisak izvan Europe. Putovanja mu nisu bila žurna već je za cilj imao potpuno stapanje u ambijentalnom mjestu koju je nastajao prenijeti u mediju fotografije.⁷⁷ Fotografije objavljuje u knjigama koje izdaje tijekom 1950-ih godina, među kojima je naročito utjecajna knjiga *Images à la sauvette* (1952.), odnosno *Odlučujući trenutak*.⁷⁸ Odlučujući trenutak bilježenja kadra razvidan je u fotografiji *Hyères, France* (1932), na kojoj iz ptičje perspektive Bresson fotografira trenutak prolaska bicikliste niz ulicu koji kako navodi autor „krade trenutak“,⁷⁹ a svi elementi fotografije dolaze u savršenu harmoniju u tako realiziranoj kompoziciji fotografske slike.

⁷²„Nova stvarnost“, *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=44244> (posjećeno 24. lipnja 2023.).

⁷³ Križić Roban, *Na drugi pogled: Pozicije suvremene hrvatske fotografije*, 14.-15.

⁷⁴ Ibid., 15.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ „Street photography / After World War II“, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/art/street-photography/After-World-War-II> (posjećeno 24. lipnja 2023.).

⁷⁷„Henri Cartier-Bresson / French photographer“, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Henri-Cartier-Bresson> (posjećeno 24. lipnja 2023.).

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹L. Havlin, „Henri Cartier-Bresson: Principles of a Practice“, *Magnum Photos*, <https://www.magnumphotos.com/theory-and-practice/henri-cartier-bresson-principles-practice/> (posjećeno 25. lipnja 2023.).

Poseban interes za teme razvoja urbanog krajolika u Sjedinjenim Američkim Državama uočen je na izložbi pod nazivom *Nova topografija* iz 1975. godine. Pojam „nova topografija“ uveo je kustos William Jenkins za grupu fotografa okupljenih na izložbi koji imaju zajednički pristup u fotografskim prikazima urbanih krajolika.⁸⁰ Među istaknutijim predstavnicima su fotografi Robert Adams, Lewis Baltz i Joe Deal. Karakteristike koje ih povezuju odnose se na korištenje crno-bijele fotografije s motivima urbanih krajolika, poput stambenih zgrada, industrije, skladišta, parkirališta i predgrađa.⁸¹ Na svim fotografijama zamjetna je minimalna, gotovo nepostojana prisutnost čovjeka, a urbana arhitektura u centralnom je fokusu kompozicijskog rasporeda.⁸² Cilj ovih fotografa bio je zabilježiti objektivni prikaz urbanih krajolika bez dodataka narativa ili emotivnih pristranosti u bilježenju kadrova.⁸³

Posebice se žanr urbanog krajolika javlja na zapadu i jugozapadu SAD-a koji se od 1970-e posredstvom industrijalizacije i urbanizacije te tehnološkog napretka transformirao iz ruralnog u urbani, industrijski krajolik.⁸⁴

Radovi fotografa Lewisa Baltza jedni su od najboljih primjera fotografije Nove topografije. Njegove slike američkog zapada objektivno prikazuju urbane krajolike, industrijsku estetiku tehnološki izrađenog područja na mjestu nekadašnje netaknute prirode.⁸⁵ Američki fotograf Joe Deal, primjerice, poznat je po svojim fotografijama glavnog grada države Novog Meksika, Albuquerquea. Snimanjem crno-bijelih kadrova urbanog krajolika iz gornjeg rakursa Del bilježi objektivni prikaz zatečene situacije, s naglaskom na grafičke i ritmične elemente te suodnose svjetlosti i sjene čime postiže kreiranje specifične atmosfere ambijenta kojeg fotografira.

2.2. Fotografija urbanih motiva u Hrvatskoj

⁸⁰ „New Topographics“, *Tate*, <https://www.tate.org.uk/art/art-terms/n/new-topographics> (posjećeno 29. lipnja 2023.).

⁸¹ Ibid.

⁸² W. S. Johnson, Rice i Williams, *A History of Photography. From 1839 to the present*, 698.

⁸³ Ibid., 698.-699.

⁸⁴ Ibid., 696.

⁸⁵ Ibid., 699.

Kada govorimo o urbanim motivima u hrvatskoj fotografiji 20. stoljeća važno je spomenuti fotografije Toše Dabca, najutjecajnijeg hrvatskog fotografa ovog perioda.⁸⁶ Dabac je jedan od aktivnijih članova Fotokluba Zagreb, kojem se pridružuje 1933. godine.⁸⁷ Tijekom 1930-ih godina sudjeluje na nekoliko međunarodnih izložbi poput *Drugi međunarodni fotografski salon* u Pragu i *Deseti salon fotografije* u Leicesteru koji su se održali 1933. godine.⁸⁸ Na spomenutim izložbama sudjeluje s istaknutim umjetnicima i fotografima poput Edwarda Westona, Mana Raya i Laszloa Móholy-Nágya, koji su svojim radom naročito dali doprinos u formiranju medija fotografije kao autonomnog umjetničkog medija.⁸⁹ Fotografski ciklus Toše Dabca od posebne je važnosti za razvitak suvremene hrvatske fotografije. Najvažnija izložba na kojoj Tošo Dabac izlaže 30-ih godina je bila *Drugi philadelphijski salon fotografije* održala 1933. godine u Pennsylvania Museum of Art na kojoj su sudjelovali svjetski poznati umjetnici i fotografi, poput ranije spomenutih Laszloa Móholy-Nágya i Henri Cartier-Bressona.⁹⁰

Fotografija 2. Tošo Dabac, *Dubrovačke zidine*, 1954., fotografija, 30 cm x 39 cm, Fotoklub Zagreb (zbirka Hrvatske fotografije).

⁸⁶ I. Prosoli, *Tošo Dabac: umjetnik svojeg vremena - kritičko čitanje*, Zagreb, Školska knjiga / Muzej za umjetnost i obrt, 2022., 11.

⁸⁷ Ibid., 35.

⁸⁸ Ibid. 92-94.

⁸⁹ Ibid., 52-56.

⁹⁰ Ibid., 94.

Ciklus *Ljudi s ulice* (1932.-35.) jedan je od najpoznatijih Dabčevih radova koji se bavi socijalnom tematikom.⁹¹ Glavna tema ciklusa je bio prikaz marginaliziranih ljudi Zagreba. U ciklusu se Dabac fokusirao na prikaz čovjeka u neposrednom okruženju urbane okoline, dok u fotografijama urbanih motiva bez prisustva ljudi koristi pristup sličan Bressonu. Naime, koristi dijagonalnu kompoziciju uz kompozicijske naglaske svjetla i sjene u kontrastu s geometrijskim strukturama odabranih motiva, za koju je prema svjedočanstvima suvremenika bio voljan čekati satima ne bi li uhvatio pravi trenutak položaja sjene.⁹² Takav način pristupa nalazimo u radovima projekta *Lijepa naša domovina* koja nastaje tijekom 1942. godine⁹³, a vidljiva je i u njegovim kasnijim radovima poput fotografije *Dubrovačke zidine* (1954.).

Kod promatranja domaćih fotografa važno je spomenuti Nenada Gattina je koji se također bavio urbanim motivima promatrajući sakralnu građu hrvatskih gradova. Njegov najveći fokus temelji se na srednjovjekovnoj i novovjekovnoj arhitekturi u gradovima hrvatske obale.⁹⁴ Gattin je u svojem pristupu, kako tvrdi hrvatska povjesničarka i teoretičarka umjetnosti Križić-Roban, više subjektivan nego objektivan.⁹⁵ Ne ustručava se prikazati pojedine nesavršenosti arhitekture koje fotografira, štoviše koristi krupne kadrove u kojima čeka savršen trenutak pada sjene kako bi dočarao svoje viđenje arhitektonskog motiva.⁹⁶ Kako bi najbolje dočarao kontrast između svjetla i sjene koristi crno-bijelu fotografiju. Često je surađivao s povjesničarima umjetnosti, kritičarima i arhitektima u procesima rada na fotografskom dokumentiranju arhitekture pri čemu se struka u njegovim fotografijama prepoznala doprinos vlastitog autorskog pečata u bilježenju kadrova arhitekture.⁹⁷

⁹¹ Ibid. 130.

⁹² Ibid., 161.

⁹³ Ibid.

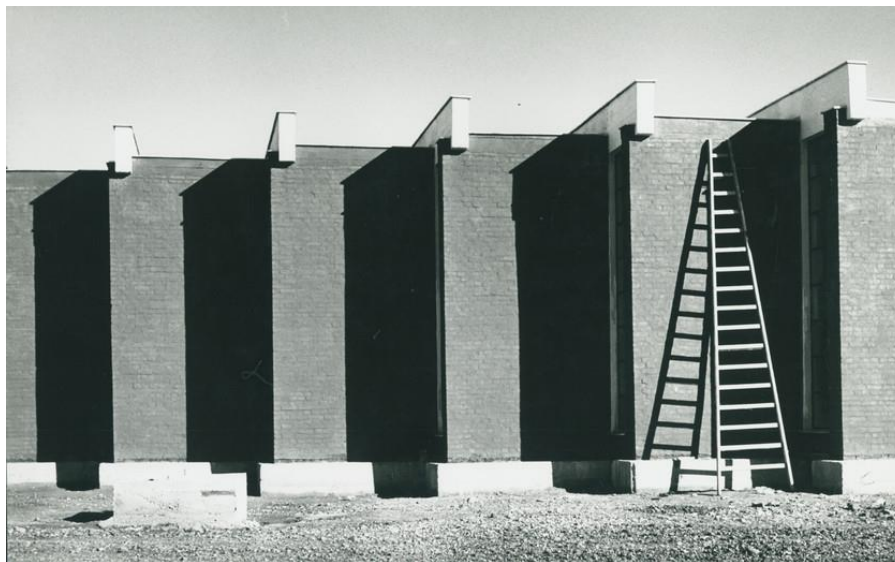
⁹⁴ Križić Roban, *Na drugi pogled: Pozicije suvremene hrvatske fotografije*, 24.

⁹⁵ Ibid. 24.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid., 25.

3. ODABIR FOTOGRAFIJA URBANOG KRAJOLIKA SLAVKE PAVIĆ I POJAŠNJENJE

Fotografija 3. Slavka Pavić, *Kompozicija 1a*, 1956., fotografija, 39.9 cm x 24.7 cm, Fotoklub Zagreb (zbirka Hrvatske fotografije).

Sudeći po učestalosti reproduciranja, jedna od najpoznatijih fotografija Slavke Pavić zasigurno je fotografija *Kompozicija 1a*. Pavić je naime, kako navodi Hlevnjak, sačinila seriju fotografija istog motiva tijekom Zagrebačkog velesajma 1956. godine.⁹⁸ Spomenuta fotografija, nagrađena je brončanom nagradom na *VII. Republičkoj izložbi fotografije* u Varaždinu 1958. godine te je izložena u galerijama u Rijeci, Beogradu, Sarajevu i Mariboru.⁹⁹ Kompozicijski kadar horizontalne arhitektonske strukture s naglašenim sjenama govori u prilog važnosti govora forme u fotografijama Pavić.¹⁰⁰ Slavka Pavić, na tragu ranije opisanih obilježja u radu fotografa Milana Pavića, odbacuje narativnost prikaza, a usmjerava se prema formalnim aspektima fotografske slike. Fotografija naslovljena *Kompozicija 1a* upravo pokazuje ove karakteristike u radu Pavić, pri čemu se naglasak na formalnim karakteristikama postiže koncentracijom na detalj arhitektonskih struktura. Ujedno koncentracijom na snažan kontrast svjetlosti i sjene Pavić postiže ritmičnost fotografije. Time formu kadra određuje ritam

⁹⁸ B. Hlevnjak, *Slavka Pavić: subjektivna fotografija*, 30.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Ibid.

struktura, utoliko forma postaje središnji nositelj značenja. Riječ je o približavanju fotografije tendencijama obnove iskustava geometrijske apstrakcije u slikarskom mediju. Ta su iskustva geometrijske apstrakcije u hrvatskoj poslijeratnoj vizualnoj umjetnosti potaknuta programom i djelovanjem umjetničke skupine EXAT '51.

Nadalje, na spomenutoj fotografiji mogu se također uočiti karakteristike subjektivne fotografije. Utoliko se može reći da cilj Slavke Pavić nije bio dokumentirati detalj zida fasade građevine, već zabilježiti jedinstvenost trenutka koji je tu fasadu učinio ritmičnom strukturalnom kompozicijom, i to u tom trenutku oštih svjetlosnih sjena.

Fotografija je horizontalne kompozicije. Glavni motiv čini zid koji je vertikalno podijeljen na pet manjih dijelova koji daju ritmičnost kompoziciji fotografije. Ritmičnost je najviše naglašena blago dijagonalnim padom sjena. Na desnoj strani vidimo ljestve naslonjene na zid koje putem svoje sjene lome ritmičnost kompozicije. Ritmičnost postignutu sjenom dodatno naglašuje crno-bijela tehnika fotografiranja. Na drugim varijantama ove kompozicije ritmičnost putem sjene je i dalje prisutna, ali uz to je također prisutan i motiv čovjeka koji dodaje novi element fotografiji i pridonosi dinamičnosti kompozicije.

Fotografija 4. Slavka Pavić, *Kuća s balkonima*, 1977., fotografija, 39.8 cm x 26.5 cm, Fotoklub Zagreb (zbirka Hrvatske fotografije).

Na fotografiji naslovljenoj *Kuća s balkonima* iz 1977. godine uočljiv je jednak pristup u kadriranju fotografije. Motiv arhitekture i ovdje je zabilježen koncentracijom na detalj strukture arhitektonske forme koji je dan u horizontalnom kompozicijskom rasporedu, kao i kod *Kompozicije 1a*. Naime, horizontalna kompozicija na fotografiji *Kuća s balkonima* naročito je naglašena u donjem djelu kadra, dok u gornjem djelu fotografija ukazuje na snažnu ritmičnost postignutu vertikalnim kompozicijskim ustremljenima koji kadar fotografske slike laganim sužavanjem usmjeravaju prema centralnom dijelu. Ovakav kadar postignut je odabirom donjeg kuta za potrebe snimanja fotografije. Efekt grafizma ponovno je postignut kontrastom svjetlosti i sjene.

Sličnost između dvije opisane fotografije nastale u razmaku od dvadeset godina *Kompozicija 1a* iz 1956. i *Kuća s balkonima* iz 1977. ukazuje na neke od ključnih karakteristika u fotografijama Slavke Pavić. To je prije svega odabir motiva iz urbanog krajolika, te način kadriranja motiva pri čemu je naglasak na formalne aspekte prikaza i geometrijsku ritmičnost te odbacivanje narativnosti.

Za razliku od ranije fotografije *Kompozicija 1a* u kojem je kontrast svjetlosti i sjene ima glavnu ulogu u stvaranju ritmičnosti kadra, na fotografiji *Kuća s balkonima* iz 1977 ritmičnost se postiže pravilnim ponavljanjem arhitektonskih elemenata na samoj zgradi. Horizontalni element fotografije čine bijele plohe balkona koje se poput stepenica uzdižu do vrha kuća. S druge strane, vertikalne pregrade balkona crne boje lome horizontalne elemente i postižu ritmičnost i dinamičnost cijele kompozicije. U sredini fotografije prisutan je čovjek koji je uhvaćen u trenutku stavljanja robe na sušenje. Ljudski lik ipak nije glavni fokus fotografije, već je arhitektura ta koja putem svoje ritmičnosti igra glavnu ulogu u kompoziciji fotografije.

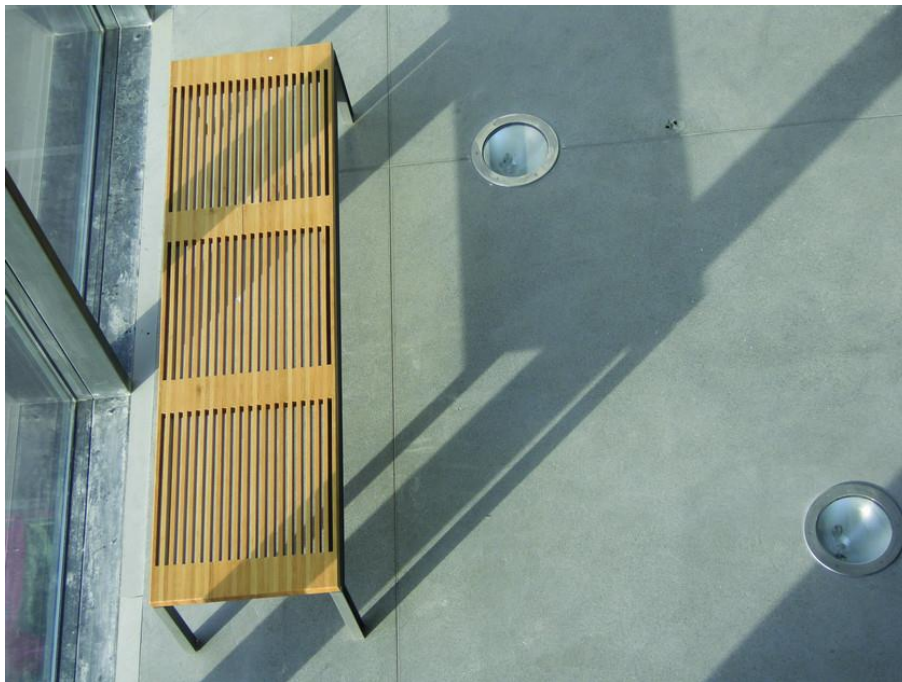
Isticanjem horizontalnih i vertikalnih elemenata te crnih i bijelih ploha arhitektonskog zadnja Pavić postiže „lomljenje statičnosti“ arhitekture, odnosno ritmiziranost arhitekture, a crno-bijela tehnika fotografije to još više naglašava.

Vrijeme nastanka ove fotografije iz sredine 70-ih poklapa se s interesom za motive urbanog krajolika u američkoj fotografiji u okviru pokreta Nova topografija. Fotografi ove skupine bave se bilježenjem motiva iz industrijskog krajolika na crno-bijelim fotografijama i s naglaskom na strukturalne forme industrijske arhitekture, uglavnom bez prisustva ljudi.

Iako se u literaturi ne spominje utjecaj ovog pokreta na rad Slavke Pavić, zanimljive su sličnosti koje na razini forme nalazimo i s fotografijama umjetnika ove skupine. Prije svega, odabir detalja arhitekture iz urbanog krajolika, minimalne prisutnosti ljudskog lika, te korištenje crno-bijele fotografije u vrijeme popularnosti fotografije u boji.

Interes Slavke Pavić prema geometrizaciji, postignutoj ritmičnim izmjenama horizontalnih i vertikalnih elemenata arhitekture, prisutna je i u ranijoj fotografiji naslovljenoj *Geometrija* (1957.). Već sam naziv fotografije upućuje na koncentraciju na geometrijske formalne elemente u tretmanu kadra, postupak koji često koristi u svom radu. Jednako kao i, primjerice, u fotografiji naslovljenoj *Kompozicija* (1956.). Time je već u nazivu osim ključnog interesa za formu, dodatno naglašen i odmak od narativnog aspekta djela.

S druge strane neke fotografije nose poetske nazive, poput fotografije *Limeni vitezovi* (1958.). Ovdje je ritmičnost postignuta odabirom motiva krova zgrade s fokusom na detalj devet limenih završetaka dimnjaka koji su poredani u ritmičan niz jedan do drugih u različitim razmacima i usmjerenjima koji doprinose dinamičnosti fotografije.

Fotografija 5. Slavka Pavić, *Zagreb Paris Dramalj 2*, 2012., fotografija, 19.5 cm x 14.6 cm, Fotoklub Zagreb (zbirka Hrvatske fotografije).

Za razliku od ranije navedenih primjera, recentnija fotografija u boji *Zagreb Paris Dramalj 2* (2012.) ukazuje na kontinuitet interesa Slavke Pavić za motive urbanog krajolika, napose prema geometrijskim strukturama arhitektonskih detalja. Govorimo o kontinuitetu interesa za urbanu motiviku tijekom više od pola stoljeća profesionalnog bavljenja fotografijom. U opusu Slavke Pavić prevladavaju crno-bijele fotografije koje su primarni izbor u načinu izražavanja autorice. Posebice zato što je crno-bijela fotografija, prema mišljenju umjetnice, podatna za postizanje kvaliteta poput ritmičnosti, čistoće i redukcije.¹⁰¹ Usprkos tome, na fotografiji *Zagreb Paris Dramalj 2* razvidno je da je autorica i u fotografijama u boji uspijevala postići ono što je postizala u crno-bijeloj fotografiji.

Fotografija je snimana iz gornjeg rakursa i prikazuje vertikalno postavljenu klupu u nekom javnom interijeru, bez suvišnih detalja koji unose dodatnu naraciju. Dinamičnost fotografije postignuta je dijagonalnom sjenom koju klupa i pozadinski arhitektonski element „bacaju“ na pod. Statičnost arhitektonskih elemenata ponovno je neutralizirana pomoću dijagonalnih usmjerenja koje su na tlu uspostavile sjene. Još jednom se pokazuje kako kontrastiranje svjetlosti i sjena ima vodeću ulogu u odabiru fotografiranog motiva te čini jedan od glavnih elemenata kompozicije fotografija ove umjetnice, kojima se postiže dinamičnost, grafizam i naglasak na geometrizaciji fotografiranog kadra s motivima iz urbanog krajolika.

Zaključak

U završnom radu pod nazivom „Slavka Pavić: umjetničke fotografije urbanog krajolika“ prikazana je umjetnička biografija Slavke Pavić, jedne među najznačajnijim hrvatskim fotografkinjama druge polovine 20. stoljeća. Poseban fokus postavljen na interes umjetnice prema fotografiranju motiva urbanog krajolika uz pojašnjenje ključnih odlika njezinog načina rada; odbacivanje narativnosti, naglasak na formalni aspekt fotografskog prikaza koji je postignut dinamičnim kompozicijskim rješenjima u vidu fotografiranja detalja geometriziranih elemenata arhitekture te uz korištenje analogne crno-bijele fotografije.

Na početku rada ukazano je na formiranje Pavić u okviru Fotokluba Zagreb tijekom 1950-ih godina, te na utjecaj svog supruga, hrvatskog fotografa Milana Pavića. Posebno poglavlje posvećeno je ženskoj sekciji Fotokluba Zagreb, koju Pavić osniva 1973. godine, kako bi se

¹⁰¹ B. Hlevnjak, *Slavka Pavić: subjektivna fotografija*, 30.

naglasila participacija Pavić u funkcioniranju i radu ovog kluba koji je bio od vitalnog značaja za njezin rad, ali i za afirmaciju medija fotografije u Hrvatskoj. U drugom dijelu rada je interes Pavić za motive urbanog krajolika analiziran u odnosu na druge pojave u poslijeratnoj fotografiji u zapadnoj umjetnosti, te u hrvatskoj umjetnosti. Također, komparativnim pristupom su analizirane fotografije Slavke Pavić nastale u različitim periodima, počevši od najranijih crno-bijelih iz 1950-ih pa do recentnijih digitalnih fotografija u boji. Time se u radu ukazati na kontinuitet bavljenja motivima urbanog krajolika, naročito na kontinuitet interesa Pavić prema prikazima apstrahiranih geometrijskih struktura, proizašlih iz kadriranja arhitektonskih detalja. Riječ je interesu fotografkinje koji ne jenjava tijekom njezine gotovo sedam desetljeća duge profesionalne karijere.

Popis literature

1. Hlevnjak, B., *Slavka Pavić: subjektivna fotografija*, Zagreb, Hrvatski fotosavez, 2015.
2. Johnson, W. S., Rice M. i Williams C, *A History of Photography. From 1839 to the present*, Köln, Taschen, 2005.
3. Križić Roban, S., *Na drugi pogled: Pozicije suvremene hrvatske fotografije*, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, 2010.
4. Križić Roban, S., *Vidjeti drugačije? Žene i fotografija u Hrvatskoj između 1950-ih i 1970-ih*, katalog izložbe, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, 2021.
5. Lozić, V., „Zagrebačka škola fotografije (1930.–1950.)“, *Informatica museologica*, vol. 42, br. 1–4, 2011., 168–175.
6. Matičević, D. „Fotografija u Hrvatskoj od tisuću devetsto pedesete godine do danas“, u D. Matičević, ur., *Hrvatska fotografija od tisuću devetsto pedesete do danas*, Zagreb, Muzej suvremene umjetnosti, 1997., 9–18.
7. Pavić, S, *Slavka Pavić : fotografije*, katalog izložbe, 2. izdanje, Zagreb, Muzej grada Zagreba, 2016.
8. Prosoli, I, *Tošo Dabac: umjetnik svojeg vremena - kritičko čitanje*, Zagreb, Školska knjiga / Muzej za umjetnost i obrt, 2022.
9. Rosenblum, N, *A World History of Photography*, 3. izdanje, New York, Abbeville Publishing, 1997.
10. „A Brief History“, *The Woman's Building*, <https://thewomansbuilding.org/history.html> (posjećeno 5. rujna 2023.)
11. Tonković, Marija, „Dominacija umjetničkog htjenja nad fotoaparatom“, u Z. Maković i A. Medić (ur.), *Avangardne tendencije u hrvatskoj umjetnosti*, Zagreb, Galerija Klovićevi dvori, 2007., 134–183.

Online enciklopedije, časopisi i ostali izvori:

1. „Photogram / photographic print“, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/technology/photogram-photographic-print> (posjećeno 5. rujna 2023.).
2. „Jugoslavija“, *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=29463> , (posjećeno 28. svibnja 2023.).

3. „Feminizam / Drugi val: od 1950-ih do sredine 1980-ih“, *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19203> (posjećeno 29. svibnja 2023.).
4. „International Women’s Day / holiday“, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/International-Womens-Day> (posjećeno 29. svibnja 2023.).
5. „Slavka Pavić / Podaci o autoru“, *Hrvatska fotozbirka*, <http://hrvatska-fotozbirka.com/hr/autor/49/> (posjećeno 29. svibnja 2023.).
6. L. Hostetler, „Photography in Postwar America, 1945-60“, *The Metropolitan Museum of Art*, https://www.metmuseum.org/toah/hd/phev/hd_phev.htm (posjećeno 24. lipnja 2023.).
7. „Aaron Siskind / American photographer“, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Aaron-Siskind> (posjećeno 24. lipnja 2023.).
8. „Nova stvarnost“, *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=44244> (posjećeno 24. lipnja 2023.).
9. „Street photography / After World War II“, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/art/street-photography/After-World-War-II> (posjećeno 24. lipnja 2023.).
10. „Henri Cartier-Bresson / French photographer“, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Henri-Cartier-Bresson> (posjećeno 24. lipnja 2023.).
11. L. Havlin, „Henri Cartier-Bresson: Principles of a Practice“, *Magnum Photos*, <https://www.magnumphotos.com/theory-and-practice/henri-cartier-bresson-principles-practice/> (posjećeno 25. lipnja 2023.).
12. „New Topographics“, *Tate*, <https://www.tate.org.uk/art/art-terms/n/new-topographics> (posjećeno 29. lipnja 2023.).
13. „Slavka Pavić dobitnica je Nagrade Grada Zagreba“, *Muzej za umjetnost i obrt*, <https://www.muo.hr/blog/2023/05/31/slavka-pavic-dobitnica-je-nagrade-grada-zagreba/> (posjećeno 30. lipnja 2023.).
14. T. Bertek, „Slavka Pavić: Hodanje i fotografija su lijek“, *VoxFeminae*, <https://voxfeminae.net/strasne-zene/slavka-pavic-hodanje-i-fotografija-su-lijek/> (posjećeno 20. kolovoza 2023.).
15. „Subjective photography“, *Tate*, <https://www.tate.org.uk/art/art-terms/s/subjective-photography> (posjećeno 18. kolovoza 2023.).

16. „O klubu / Povijest kluba“, *Fotoklub Zagreb*, <https://www.fotoklubzagreb.hr/o-klubu/> (posjećeno 15. kolovoza 2023.).
17. „Slavka Pavić: Gledati zajedno“, *Muzej suvremene umjetnosti*, <http://www.msu.hr/dogadanja/slavka-pavic-gledati-zajedno/1038.html> (posjećeno 15. kolovoza 2023.).
18. „History of photography / Photography c. 1945 to the 21st century“, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/technology/photography/Photography-c-1945-to-the-21st-century> (posjećeno 17. kolovoza 2023.).
19. „Subjective photography“, *Tate*, <https://www.tate.org.uk/art/art-terms/s/subjective-photography> (posjećeno 18. kolovoza 2023.).
20. „EXAT 51“, *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=18740> (posjećeno 6. rujna 2023.).
21. „O klubu / Nagrada Tošo Dabac“, *Fotoklub Zagreb*, <https://www.fotoklubzagreb.hr/o-klubu/> (posjećeno 5. rujna 2023.).

Popis korištenih fotografija

Sve fotografije umjetnice Slavke Pavić u završnom radu dio su zbirke Hrvatske fotografije pri Fotoklubu Zagreb i korištene su ljubaznošću i uz dozvolu Fotokluba Zagreb.

Fotografija 1. Slavka Pavić, *U prolazu*, 1955. 29,9 cm x 39,3 cm, Zbirka Hrvatske fotografije, Fotoklub Zagreb, Zagreb.

Preuzeto: <http://hrvatska-fotozbirka.com/hr/fotografija/870/> (20. srpnja 2023.).

Fotografija 2. Tošo Dabac, *Dubrovačke zidine*, 1954. 30 x 39 cm, Zbirka Hrvatske fotografije, Fotoklub Zagreb, Zagreb.

Preuzeto: <http://hrvatska-fotozbirka.com/hr/fotografija/2053/> (20. srpnja 2023.).

Fotografija 3. Slavka Pavić, *Kompozicija 1a*, 1956. 39,9 cm x 24,7 cm, Zbirka Hrvatske fotografije, Fotoklub Zagreb, Zagreb.

Preuzeto: <http://hrvatska-fotozbirka.com/hr/fotografija/798/> (20. srpnja 2023.).

Fotografija 4. Slavka Pavić. *Kuća s balkonima*, 1977. 39,8 cm x 26,5 cm, Zbirka Hrvatske fotografije, Fotoklub Zagreb, Zagreb.

Preuzeto: <http://hrvatska-fotozbirka.com/hr/fotografija/809/> (20. srpnja 2023.).

Fotografija 5. Slavka Pavić, *Zagreb Paris Dramalj 2*, 2012. 19,5 cm x 14,6 cm, Zbirka Hrvatske fotografije, Fotoklub Zagreb, Zagreb.

Preuzeto: <http://hrvatska-fotozbirka.com/hr/fotografija/592/> (20. srpnja 2023.).